
ПРОБЛЕМА ДЕФІНІЦІЇ СЛОВА: КОГНІТИВНИЙ АСПЕКТ

УДК 81'374:81'1

Філіппова Н. М.

Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова

Тлумачення слів у традиційних тлумачних словниках не завжди включає інформацію, яка відображає процес пізнання. Існує декілька шляхів, які пов'язані з оптимізацією словникової дефініції.

Ключові слова: когнітивна інформація, словник, асоціативний потенціал слова.

Зацікавленість у проблемі дефініції слова пов'язана з декількома факторами. По-перше, одним з важливих завдань сучасної лексикографії є розробка формалізованих методів репрезентації лінгвістичної інформації у словнику, оскільки сьогодні ми маємо справу тільки з комп'ютерними словниками.

По-друге, все частіше можна почути призыви до більш глибокого міждисциплінарного підходу до інтерпретації мови як специфічного феномену, через посередництво якого можна зрозуміти природу особистості, її місце у соціумі, її розуміння світу навколо себе.

Взагалі поняття стає доступним і зрозумілим тільки тоді, коли воно номіновано терміном або коли воно описано за допомогою дефініції, спеціально побудованої фрази, речення. Зрозуміло, що поняття як ментальний конструкт знаходиться на одному оптологічному рівні, а термін та дефініція як словесні конструкти – на іншому. Термін дорівнює своїй дефініції, а дефініція передає основний смисл поняття. Отже, слово номінує поняття і визначається за допомогою дефініції. Дефініція вважається своєрідним результатом процесу визначення поняття, вона повинна давати мінімум даних, необхідних для розуміння сприйняття та відділення окремих понять.

О. В. Суперанська надає огляд підходів до визначення такого поняття, як дефініція, а також огляд підходів до визначення можливих класифікацій

дефініцій. Вона підкреслює, що: дефініція значною мірою обумовлює зміст самої наукової теорії.

а) дефініція у науці взагалі представляє невід'ємну частину будь-якої наукової теорії;

б) для термінологічного стандарту необхідні інтенсіональні дефініції, оскільки вони вербально фіксують ознаки понять, виходять з найближчого родового поняття і видових відмінностей, які відокремлюють дане поняття від інших понять даного роду;

в) екстенсіональні дефініції перераховують всі види роду або всі частини цілого [7, с. 162-171].

На семантичному рівні тлумачення структуроване, оскільки значення можна розподілити на смислові елементи, семи, тому можна виявити способи їхньої репрезентації на формально-синтаксичному рівні. Так, наприклад, для створення автоматичного аналізу словникових дефініцій іменників, які представляють лексико-семантичні групи назв споруд і знарядь праці, об'єднаних спільною семантичною семою функціонального призначення, в Українському мовно-інформаційному фонді НАНУ запропонували свій варіант компонентного аналізу тлумачень іменників досліджуваних груп. Вони представили цілісну семну структуру у вигляді формули: $W = CD + Ч + А + М + Ф$, де СД (семантична домінанта) – обов'язковий конституант тлумачення, що зараховує реалію до вищого поняттєвого рівня (родова ознака); Ч (час) – семантичний факультативний компонент зі значенням часової категорії; А (атрибут) – факультативний семантичний компонент на позначення зовнішніх ознак, притаманних реалії; М (місце) – факультативна сема, що характеризує просторове розташування реалії; Ф (функція призначення) – факультативний семантичний компонент, який вказує на функціональне призначення реалії, її використання. А на основі виявлених способів формальної репрезентації компонентів даного типу тлумачень була створена автоматизована система аналізу тлумачних структур [6, с. 85].

Отже, один з можливих засобів опису лексичного значення – це словникова дефініція, тому що вона може відобразити головні інформаційні

характеристики об'єкта, явища, процесу, визначити їх місце серед інших об'єктів, явищ, процесів, виділити їх системні особливості. Взагалі більшість лінгвістів вважають, що тлумачення або опис значення слова – це спроба вивести його дефініцію [1, с. 6]. Автори монографії “Основи термінознавства” наполягають на тому, що дефініційний опис і дефініційний аналіз значень лексичних одиниць природної мови – необхідна основасловника значень, котра базується на мовній реальності, а не на всьому змісті поняття. Крім того, вони підкреслюють, що саме тлумачний словник дозволяє об'єктивувати значення слова, зафіксувати його у вигляді дефініції. У тлумачному, чи термінологічному словниках фіксується сукупність ознак предмета, необхідна й достатня для його виокремлення серед інших предметів, інші ж ознаки належать до галузі енциклопедичних даних про предмет і не повинні наводитись у таких словниках. Тому вони приєднуються до тези про те, що “мінімальна дефініція значення будь-якої одиниці – це перелік семантичних компонентів, необхідних і достатніх для відмежування (в парадигматичному плані) даного значення від значень усіх інших одиниць мови” [4, с. 58].

Таким чином, лексикографічне тлумачення представляється універсальним інструментом семантичного аналізу слова. Слово, як відомо, виконує особливо роль у мовній системі оскільки воно є основною мінімальною одиницею, необхідним інструментом пізнання світу, тобто воно потребує адекватний опис і тлумачення. Один з актуальних підходів до визначення значення слова полягає у тому, що словникова дефініція набуває когнітивного характеру. Це означає, що дефініція може мати не тільки семантичну, а і пізнавальну інформацію. В її структурі можна відобразити мовну картину світу, яка породжується свідомістю людини у зв'язку з її практичною діяльністю. Саме людським фактором пояснюється вибір назви об'єкта чи явища, а також спосіб його опису, що відображає практичне використання відповідного об'єкту, оскільки “тлумачення містить не довільний набір об'єктивної інформації про реалію, а лише відфільтровані лінгвістичною компетенцією семантичні компоненти (ознаки), необхідні й достатні для розуміння позначеною лексемою реалії. У цього плану тлумачення виступає розгорнутою структурою плану

змісту лексичної одиниці і є найефективнішим способом аналізу та синтезу смислової сторони слова”[5, с.84].

Головна мета когнітивної дефініції полягає у тому, щоб відповісти на питання про засіб сприйняття даного об’єкта мовцями, тобто про спосіб пізнання, категоризації, характеристики, оцінки, які представлені в даній мові, та відобразити не суто наукове, а повсякденне знання про даний об’єкт у пересічного носія даної мови.

Традиційне тлумачення базується на науковості відображення значення слів, які належать до основного словникового фонду та мають давню традицію використання у мові. Традиційна лексикографічна дефініція носить безособовий, формальний, об’єктивний характер. Наприклад:

Moon – 1. the earth’s only known natural satellite and next to the sun the most conspicuous object in the heavens shining by the sun’s reflected light, revolving about the earth from west to east in about $29\frac{1}{2}$ days with reference to the sun or about $27\frac{1}{3}$ days with reference to the stars. Having a diameter of 2160 miles and a mean distance from the earth of about 238,857 miles, a mass about one eightieth that of the earth and a volume about one forty-ninth and rotating as it revolves so that it always presents nearly the same face to the earth;

2. the time of a synodic month;

3. something that resembles a moon [8, с. 1466].

Луна – 1. небесное тело, спутник Земли, светящийся отраженным солнечным светом;

2. спутник любой планеты;

3. лунный камень (род прозрачного зеленоватого полевого шпата) [5, с. 268].

Когнітивно-орієнтована дефініція включає інформацію про те, як позамова дійсність інтерпретується комунікативним співтовариством, які асоціації викликає це слово, які ознаки об’єкта є найважливіші для носія даної мови. Вона дозволяє представити розуміння слова на основі суб’єктивного сприйняття його даним співтовариством, тобто показати зв’язки переносних

значень з основним у лінгвокультурі даної нації, включити всі компоненти, які закріплені у колективній свідомості носія даної мови.

Богданова Л. І. порівняла традиційне тлумачення слова **солнце** на основі даних словника С. І. Ожегова та показала методику когнітивно-орієнтованого лексикографічного опису цього слова для російськомовного співтовариства. “В словаре С. И. Ожегова, например, обнаруживаем, что широко употребительная лексическая единица **солнце** толкуется как ‘небесное светило – раскаленное плазменное тело шарообразной формы, вокруг которого обращается Земля и другие планеты’. В этой дефиниции есть элементы специального знания (*раскаленное плазменное тело, шарообразная форма* и др.), но нет и намела на то, какие ассоциации вызывают это слово в сознании речевого носителя языка, какие признаки объекта являются наиболее важными” [2, с. 66]. Вона вважає, що когнітивна дефініція повинна відобразити унікальність цього об’єкту, його форму, місце розташування, якості, дії. Аналіз використання даного слова в російській мові дозволяє зробити такі висновки:

1. Сонце – найяскравіше світило на небі (*солнечный день – солнечный человек, солнечное настроение*).
2. Сонце має круглу форму (*пісня “солнечный круг”*).
3. Сонце зігріває, дає світло (*греться на солнце*).
4. Сонце – символ щастя, радості.
5. Рух сонця – це міра часу (*солнце встает утром, садится вечером*).
5. Сонце – це обов’язкова умова нормального життя людини (занять место под солнцем) [3, с. 66-67].

Отже, когнітивна дефініція повинна включати всі компоненти, які закріплені в колективній свідомості носія мови, які або виражені у тексті, або дозволяють себе виразити у тексті. Це може бути послідовність відповідей на ті питання, які може задати будь-який носій цієї мови, а тобто когнітивна дефініція – це своєрідна розповідь про фрагмент світу, який оснований на мовних фактах і підтверджений різними цитатами.

Література

1. Апресян Ю. Д. Современные методы изучения значений и некоторые проблемы структурной лингвистики // Проблемы структурной лингвистики. – М., 1963.

2. Бартминский Е. Языковой образ мира: очерки по этнолингвистике. М., 2005. С. 55.

3. Богданова Л. И. Когнитивная информация для толковых словарей. Вестник Московского университета / Серия 19. Лингвистика и межкультурная коммуникация. №2, 2012, с. 65-70.

4. Д'яков А. С. та ін. Основи термінотворення: Семант. Та соціолінгвіст. аспекти / Д'яков А. С., Кияк Т. Р., Куделько З. Б. – К.: Вид. дім “КМ Academia”, 2000. –218 с.

5. Ожегов С.И., Шведова Н. Ю. Толковый словарь русского языка. М., 1999.

6. Погрібна О. О. Дослідження семантичної структури іменникових дефініцій у Тлумачному словнику // Мовознавство, 2003, №1, с. 84-88.

7. Суперанская А.В., Подольская Н. В., Васильева Н. В. Общая терминология. – М.: Едиториал УРСС, 2003. – 248 с.

8. Webster's Third New International Dictionary of the English language unabridged. Könnemann

Filippova N. M. Problem of definiciei of word: kognitivniy aspect

The definitions of words in traditional dictionaries do not always include the information which reflects the process of human perception. There is a number of ways of optimizing the structure of definitions.

Key words: *cognitive information, dictionary, associative potential.*